

İBNÜ'L-HABHÂB

(ابن الحباب)

Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. el-Habhâb
b. el-Hâris el-Kaysî es-Selûlî
(ö. 123/741'den sonra)

Emevîler'in İfrîkiye valisi.

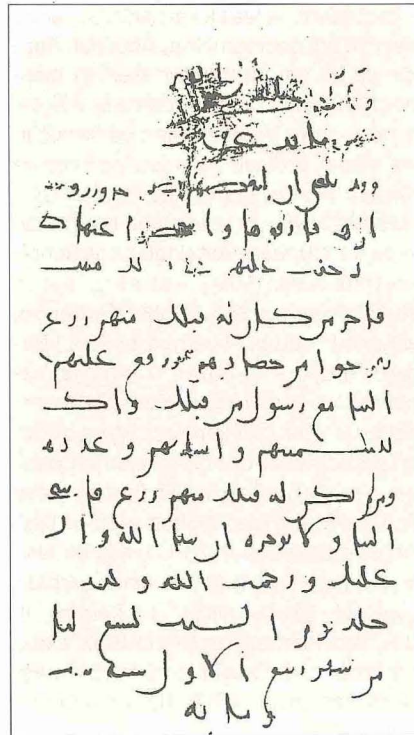
Hakkındaki ilk bilgiler başşehir Dimaşk'ta divan kâtipliği yaptığına dairdir. Kendisine değer veren Halife Hişâm b. Abdülmelik tarafından 105-109 (723-727) yıllar arasındaki bir tarihte Mısır'ın haraç âmilliğine tayin edildi. Bu görevi sırasında Mısır'da tarımın gelişmesi için gayret etti, vergileri arttırdı ve yeni yerleşim merkezleri kurdu. Vali Hür b. Yûsuf ile arası açılınca vali onu Halife Hişâm'a şikâyet ederek azline sebep oldu. Rebîülâhîr 116'da (Mayıs 734) İfrîkiye valiliğine getirildi.

İbnü'l-Habhâb, yerine büyük oğlu Kâsım'ı vekil bırakıp Kayrevan'a hareket etti ve yaklaşık altı ay valiliğe vekâlet eden Ukbe b. Kudâme el-Kaysî'den görevi devraldı. Valiliği döneminde müslümanların Kuzey Afrika ve Endülüs'teki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaya, bunun için de güneydeki Sudan'a kadar Mağrib'i tamamen itaat altına almaya ve donanmayı güçlendirerek Akdeniz'de Bizanslılar'a karşı üstünlük kurmaya çalıştı. Ukbe b. Haccâc es-Selûlî'yi Endülüs'e, oğlu İsmâil'i Tanca'dan Mağrib-i Aksâ'ya kadar olan bölgeye, Müstenîr b. Habhâb el-Hareşî'yi Tunus'a vali ve Ömer b. Abdullah el-Murâdî'yi de Tanca'ya haraç âmilisi olarak tayin etti. Mağrib-i Aksâ'ya da Habîb b. Ebû Ubeyde el-Fihri kumandasında bir ordu gönderdi ve bölgenin bir kısmını idaresi altına alırken Sudan'a giden yolları da kontrol imkânı elde etti. Bir taraftan da İfrîkiye sahillerini Bizans donanmasının saldırılarına karşı korumak, Batı Akdeniz'de hâkimiyeti ele geçirmek için Tunus'ta bir tersane kurdu ve yeni bir deniz gücü oluşturdu. Bu tersaneyi daha önceki valilerden Hassân b. Nu'mân'ın kurduğu ve onun sadece onartarak faaliyete geçirdiği de rivayet edilmektedir. İbnü'l-Habhâb 117'de (735) Mağrib seferine çıktı ve bol miktarda ganimetle döndü; aynı yıldan başlayarak 122'ye (740) kadar Bizanslılar'ın üs olarak kullandıkları Sardunya ve Sicilya adalarına da birçok sefer düzenledi. Bu seferlerin bazılarında gönderdiği kumandanlar mağlûp olmalarına rağmen Bizanslılar'a karşı genelde üstünlük sağlamayı başardılar. Ancak bunların sonuncusu olan Habîb b. Ebû Ubeyde el-Fihri, Sicilya'nın başşehri durumundaki

Sarakusa'yı fethederek halkıyla cizye anlaşması imzaladığı halde (122/740) ve adanın tamamını fethetmek için harekete geçeceği sırada İbnü'l-Habhâb tarafından bölgedeki Hâricî-Berberî ayaklanmaları sebebiyle geri çağrıldı.

İbnü'l-Habhâb'ın valiliği döneminde meydana gelen en önemli olay Hâricî-Berberî ayaklanmasıdır. İbnü'l-Habhâb'ın, kendisinden önce Arap-mevâlî çekişmesiyle başlayan mücadelelerden sonra Halife Hişâm'ı memnun etmek için Berberîler'in en güzel kızlarını seçerek Dimaşk'a göndermesi onların idareye kızgınlık duymasına yol açtı. Ayrıca bölgesinde bulunan Berberî ehl-i zimmeye güçlerinin üzerinde vergiler yüklerken Tanca haraç âmilliğine tayin ettiği Ömer b. Abdullah el-Murâdî de İslâm'a giren Berberîler'e gayri müslim muamelesi yapmaya ve mallarını ganimet, kendilerini esir saymaya başladı. Müslüman Berberîler daha önce görmedikleri bu uygulamaya karşı çıktılar ve bu arada Mağrib'de gittikçe yayılan ve devlet ile çatışma halinde olan Hâricîler'e katıldılar. Müslüman Berberîler'in Hâricîler'e katılması üzerine ordunun bü-

İbnü'l-Habhâb'ın Mısır haraç âmililiği dönemine ait olduğu sanılan 23 Rebîülevvel 106 (18 Ağustos 724) tarihli belge (Abbatt, [Leiden 1965], s. 22-23)

yük bir kısmının Sicilya'da olmasını fırsat bilen Hâricî reisi Meysere el-Medgarî es-Sufri 15 Ramazan 122 (13 Ağustos 740) tarihinde ayaklandı ve Tanca'ya saldırarak Vali İsmâil b. Ubeydullah'ı öldürdükten sonra "emîrül-mü'minîn" sıfatıyla halifeliliğini ilân etti. İbnü'l-Habhâb onun üzerine Endülüs Valisi Ukbe b. Haccâc es-Selûlî'yi gönderdiyse de olumlu sonuç alınmadı. Bu başarılarından sonra Mağrib'deki müslüman-gayri müslim bütün Berberîler onların safında birleştiler ve Kayrevan'a, doğrudan İbnü'l-Habhâb'ın üzerine yürüdüler. Ancak güçlü Hâricî-Berberî ordusu şehri ele geçiremedi ve Tanca'ya geri dönmek zorunda kaldı; arkasından da Meysere öldürülüp Hâlid b. Humeyd ez-Zenâtî'ye biat edildi. Bu arada İbnü'l-Habhâb, Hâlid b. Ebû Habîb kumandasında bir orduyu Tanca'ya gönderdiyse de ordu Vâdîşelif (Qued Chélif) mevkiinde âsilere yenildi (Muharrem 123 / Aralık 740); Araplar'ın önde gelenlerinden pek çok kişi öldüğü için bu savaşa "Gazvetü'l-esrâr" adı verilmiştir. Hâricî-Berberî isyanı kazanılan bu zaferden sonra Endülüs'e de sıçradı ve oradaki Berberîler İbnü'l-Habhâb'ın tayin ettiği Ukbe b. Haccâc es-Selûlî'yi indirip yerine daha önceki vali Abdülmelik b. Katan el-Fihri'yi getirdiler (Saffer 123 / Ocak 741 veya 121/739). Mağrib ve Endülüs'te meydana gelen bu olaylar, Dimaşk'ta devlet ricâlinin İbnü'l-Habhâb'ın aleyhine tavır almasına ve sonunda azline yol açtı (Cemâziyelevvel 123 / Mart - Nisan 741). Onun büyük bir kumandan ve iyi bir kâtip olduğu, eski Arap şiirini iyi bildiği ve valiliği sırasında (114/732) Tunus'taki Zeytûne Camii'ni yaptırdığı rivayet edilir (Rakik el-Kayrevânî, s. 71).

BİBLİYOGRAFYA :

Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (Zekkâr), II, 511; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır* (Torrey), s. 217-218; Belâzûrî, *Fütûh* (Ridvân), s. 233; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 254-255; Kindî, *el-Vülât ve'l-ku-dât* (Guest), s. 73-74; İbnü'l-Kütayye, *Târîhu iftî-tâhi'l-Endelüs*, Beyrut 1410/1989, s. 39; Rakik el-Kayrevânî, *Târîhu İfrîkiyye ve Mağrib* (nşr. Abdullah Ali ez-Zeydân - İzzeddin Ömer Mûsâ), Beyrut 1990, s. 70-75, 78; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, V, 185, 190-194; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1985, II, 337; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 51-54; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 118-119; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, Kahire 1383/1963, I, 258-259, 266, 273, 275-276, 282-283, 287-288; Selâvî, *el-İstikşâ*, s. 105-109; Nabia Abbott, "A New Papyrus and a Review of the Administration of 'Ubaid Allâh b. al-Habhâb", *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb* (ed. George Makdisi), Leiden 1965, s. 21-35; Sa'd Zağlûl Abdülhamid, *Târîhu'l-Mağribi'l-Arabî*, İskenderiye 1979, I, 278-285, 289-292, 305; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Mağribü'l-kebir*, İskenderiye 1979, I, 278-285, 289-292, 305.

deriyye 1981, II, 294, 298; Muhammed et-Tâlibî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye* (trc. el-Müncî es-Sayyâdî), Beyrut 1985, s. 423-424; Abdülazîz es-Selâlibî, *Târîhu Şimâli'l-İfrîkiyyâ* (nşr. Ahmed b. Mîlâd - Muhammed İdrîs), Beyrut 1407/1987, s. 131-139; Nadir Özkuyumcu, *Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika: 18-132/639-750* (doktora tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 197-202; Tadeusz Lewicki, "Les origines de l'Islam dans les tribus berbères du Sahara occidental: Mûsâ Ibn Nusayr et 'Ubayd Allâh Ibn al-Habhab", *St.I, XXXII* (1970), s. 203-214; E. Lévi-Provençal, "Maysara", *EP* (İng.), VI, 923.

NADİR ÖZKUYUMCU

İBNÜ'L-HÂC el-ABDERÎ

(ابن الحاج العبدري)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Muhammed b. Muhammed
el-Abderî el-Fâsî
(ö. 737/1336)

Mâlikî fakihî.

640 (1243) yılından sonra Fas'ta doğdu. Kureyş kabilesinden Abdüddâr b. Kusay b. Kilâb'ın soyundan geldiği için Abderî nisbesiyle anıldı. İlk öğrenimini Fas şehrinde Ebû Abdullah el-Fâsî ve diğer bazı hocalardan yaptı. Çeşitli ilim merkezlerine seyahatlerde bulundu. Daha sonra hacca gitti ve ardından Kahire'ye yerleşti. Burada Hâfız Takıyyüddin Ubeyd b. Muhammed es-Siirdî'den İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eserini dinledi; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Mercânî, Ebû İshak İbrâhîm b. Yahlûf et-Tenesî el-Matmâtî ve Ebû Muhammed İbn Ebû Cemre gibi âlimlerden ders aldı. İbn Ebû Cemre en önemli hocası olup *el-Medhal* adlı eserini onun teşvikiyle yazdı. Kahire medreselerinde hocalık yaptı; aralarında Abdullah el-Menûfî ve Halîl b. İshak el-Cündî'nin de bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Özellikle bid'at ve hurafelere karşı verdiği mücadele ile tanınan İbnü'l-Hâc hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetti ve 20 Cemâziyelevvel 737'de (25 Aralık 1336) Kahire'de vefat ederek Karâfe Mezarlığı'nda hocası İbn Ebû Cemre'nin kabri yakınına defnedildi. Jean Claude Vadet ve Maryta Esperonnier'in bu tarihi onun doğumu için göstermeleri (bk. bibl.) bir zühul eseri olmalıdır. Brockelmann, İbnü'l-Hâc'ın *er-Rihletü'l-Magribiyye* müellifi Abderî'nin oğlu olabileceğini ve İbnü'l-Hâc lakabını da bundan dolayı alabileceğini belirtirken (*İA*, I, 24; ayrıca bk. Krachkovsky, I, 368) Abdülganî Abbûd, İbnü'l-Hâc'ın eğitim yönüyle ilgili çalışmasında (bk. bibl.) her ikisini aynı kişi olarak tanıtmıştır.

İbnü'l-Hâc'ın şöhretine vesile olan eseri *el-Medhal ilâ tenmiyeti'l-(tetimme) a'mâl bi-tahsini'n-niyyât ve't-tenbih 'alâ ba'zi'l-bida' (keşirîn mine'l-bida'i'l-muħdeşe) ve'l-'avâ'idî'lleti'ntuħilet ve beyânî şenâ'atihâ ve kubbihâ* adını taşımaktadır. Kısaca *Medhalü's-şerî's-şerîf* olarak da anılan eser 7 Muharrem 732'de (10 Ekim 1331) tamamlanmıştır. Moğol saldırıları ve Haçlı seferlerinin sebep olduğu siyasî çalkantılar yanında içtimâî ve iktisadî hayattaki çözümlerin fert ve toplum üzerindeki tahriplerinin gittikçe arttığı bir dönemde dinin temel esaslarına aykırı âdet ve geleneklere, ibadetler etrafında oluşan bid'atlara dikkat çekilerek bu tür davranışların şiddetle eleştirildiği eserde müslümanların dinleri hakkında doğru bilgi edinmeleri ve buna uygun şekilde yaşamalarının sağlanması amaçlanmıştır. Fikhî konuların ağırlıklı olduğu eser genel anlamda bir eğitim kitabı sayılabilir. Çeşitli bölümlerde ayrıca eğitim ve öğretimle ilgili konulara, hoca-talebe ilişkilerine yer verilmiş olması kitabın bu yönüne dikkatleri çekmiş ve eser çeşitli çalışmalara konu olmuştur (bk. bibl.). Abdülkerim b. Sâlih el-Hamîd de eserde mevcut bid'at ve şirkle ilgili bilgileri *es-Sirâc li-keşfi zulumâtî's-şirk fi Medhalî İbni'l-Hâc* adıyla kitap haline getirmiştir (Riyad 1411/1990). *el-Medhal*'in çeşitli baskıları yapılmıştır (I-III, İskenderiye 1291; Kahire 1293, 1320; I-IV, Kahire 1348, 1380/1960, 1401/1981).

İbnü'l-Hâc'ın klasik kaynaklarda başka eserinin adı geçmemekte, Abdullah Kennûn da bunun dışında bir eserinin bilinmediğine işaret etmektedir (*İbnü'l-Hâc el-Fâsî*, s. 11). Brockelmann ve Serkis'in ona nisbet ettikleri *Şümûsü'l-envâr ve künûzü'l-esrârî'l-kubrâ* ile (Kahire 1297, 1322, 1325) yine Brockelmann tarafından ve bazı kütüphane kataloglarında kendisine izâfe edilen (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 769; TSMK, Yeniler, nr. 647; Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, nr. 58 Ş.) *Bülûğu'l-kaşd ve'l-münâ fi havâşşî es-mâ'illâhi'l-hüsnâ* adlı eserlerin havas, tılsım ve sihir gibi konuları ihtiva etmeleri sebebiyle İbnü'l-Hâc tarafından yazılmış olmaları mümkün görünmemektedir. Esasen son eser, Muhammed ed-Deyrûti ed-Dimyâtî (ö. 921/1515) adlı bir kişiye (Kehhâle, III, 64) ait kasidenin şerhidir (ayrıca bk. Fuâd Seyyid, I, 111; Karatay, III, 316). Brockelmann'ın İbnü'l-Hâc'a nisbet ettiği *el-Ezhârü't-tayyibetü'n-neşr* ise Muhammed Tâlib b. Hamdûn İbnü'l-Hâc'a aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1401/1981, I-IV, tür.yer.; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, II, 321-322; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Yâ'îvî), Beyrut 1411/1991, VII, 90-91; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 237; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 161-162; Keşfü'z-zunûn, II, 1401; Serkis, *Mu'cem*, I, 70-71; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 218; Brockelmann, *GAL*, II, 101; *Suppl.*, II, 95, 361; III, 1253, 1278; a.mlf., "Abderî", *İA*, I, 24-25; İzâhu'l-meknûn, II, 57; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 264; Fuâd Seyyid, *Fihrisü'l-maħtûţâtî'l-muşavvere*, Kahire 1380/1961, I, 111; Karatay, *Arapça Yazmalar*, III, 316; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebî'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 368; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 177-178; Abdülazîz Binabdullah, *Ma'lemetü'l-fikhî'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 63; Recep Kırıkçı, *Abderî'nin Eğitim Düşüncesi*, İstanbul 1992; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, Beyrut 1414/1993, III, 64; Abdullah Kennûn, *İbnü'l-Hâc el-Fâsî (Mevsû'atü meşâhîri ricâlî'l-Magrib*, III içinde), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbî'l-Lübnânî), s. 11; A. S. Tritton, "Muslim Education in the Middle Ages", *MW*, sy. 43 (1953), s. 82-94; Maryta Esperonnier, "La sunna du sacrifice les recommandations d'Ibn al-Hâğğ al-Abdari", *REI*, sy. 50 (1982), s. 251-255; Abdülganî Abbûd, "İbnü'l-Hâc el-Abderî", *Min a'lâmi't-terbiyyeti'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Riyad 1409/1989, s. 323-359; J.-C. Vadet, "İbn al-Hâğğ", *EP* (İng.), III, 779-780.

SAFFET KÖSE

İBNÜ'L-HÂC el-BİLLİFİKÎ

(ابن الحاج البليفي)

Ebû'l-Berekât Muhammed
b. Muhammed
b. İbrâhîm es-Sülemî el-Billifîkî
(ö. 771/1370)

Mâlikî fakihî, edip ve şair.

Şair sahâbilerden Abbas b. Mirdâs es-Sülemî'nin soyundan olup Endülüs'ün güneydoğusundaki Meriye'de (Almeria) dünyaya geldi. İbn Hacer doğum tarihini 664 (1266), İbnü'l-Cezerî 680 (1281) olarak vermekte, talebesi Hadramî'den nakledilen doksan yaşlarında vefat ettiğine dair bilgi (Ahmed Bâbâ, s. 430) son rivayeti teyit etmektedir. Aslen Meriye yakınlarındaki Billifîk'ten (Belfîk) olduğu için Billifîkî (Bellefîkî, Belfîkî) nisbesiyle anılır. Dedesinin dedesi Ebû İshak İbnü'l-Hâc tanınmış bir mutasavvıf olup Merakeş'te medfundur (Makkarî, V, 474). Dedesi ve babası da tasavvuf ehli olmaları yanında hadis alanında tanınmış birer âlimdi. İbnü'l-Hâc, Meriye'de ve Endülüs'ün diğer şehirlerinde tahsil gördü. Hadis, kıraat, fıkıh ve fıkıh usulü, mantık, dil ve edebiyat, tarih, şiir gibi çeşitli dallarda adını duyurdu. Hocaları arasında Ebû'l-Kâsım İbnü's-Şât,